

Jelena Maksimović

ORCID: 0000-0001-8356-0211

Jelena Osmanović

ORCID: 0000-0002-2289-9438

Nikola Simonović

ORCID: 0000-0001-9840-6401

Univerzitet u Nišu, Srbija

Filozofski fakultet

Pansofija i pedagogija u delima Jana Amosa Komenskog iz ugla pedagogije u Srbiji

Pansophism and pedagogy in the work of John Amos Comenius
from the angle of pedagogy in Serbia

DOI: 10.5604/01.3001.0014.7100

Rezime: Koreni današnjeg sistema obrazovanja potiču od jednog od najznačajnijih pedagoga i mislilaca, Jana Amosa Komenskog (1592-1670). Celokupan njegov sveobuhvatni i sistematični rad predstavlja prekretnicu, ne samo na polju razvoja pedagogije, kao nauke i njenih disciplina, već i na polju razvoja ljudske misli uopšte. U radu su nakon kratkog osvrt na život i stvaralaštvo Jana Amosa Komenskog, predstavljeni bazični koncepti pedagoške teorije kroz poglavlja koja obrađuju – njegovu reformatorsku i prosvetiteljsku misiju, doprinos utemeljenju i razvoju didaktike i metodologije pedagogije, doprinos razvoju školske, predškolske, porodične pedagogije. Od posebne je važnosti poglavlje koje se bavi pansofijom kao idejnim konceptom sveopšte mudrosti i pedagogijom, jer je centralna tematika rada upravo fokusirana na odnos pansofizma i njegovog ukupnog pedagoškog rada. Cilj rada je teorijsko istraživanje povezanosti ovih problema, kao i razumijevanje njihovih širih implikacija i aktuelnih naučnih dometa. U radu je korišćena metoda teorijske i istorijske analize sa tehnikom analize sadržaja dostupnih i relevantnih istorijskih i pedagoških izvora i dokumenata. U zaključnim razmatranjima se ukazuje na značaj Komenskog kao reformatora značajnog za sveukupan razvoj pedagogije kao nauke. Njegov pansofizam je trajno utisnut kao pečat sa refleksivnim odjekom i reperkusijama na sva kasnija dešavanja u oblasti nastave i pedagoške vaspitno-obrazovne delatnosti. Ideje Jana Amosa Komenskog, praktično proveravane i osvedočavane, nose posebnu snagu i životvornost i posle tri veka, što ga svrstava u red istinskih pedagoških klasika.

Ključne reči: Jan Amos Komenski, pansofija, didaktika, princip očiglednosti, pedagogija

Abstract: The roots of today's education system stem from one of the most significant pedagogists and thinkers, John Amos Comenius (1592-1670). His entire comprehensive and systematic work represents a turning point, not only in the field of the development of pedagogy, as a science and its disciplines, but also in the field of the development of human thought in general. After a brief review of life and work of John Amos Comenius, the paper presents the basic concepts of pedagogical theory through the chapters they cover - his reforming and educational mission, contribution to the establishment and development of didactics and methodology of pedagogy, contribution to school, preschool and family pedagogy. Of particular importance is the chapter that deals with pansophism as an ideological concept of universal wisdom and pedagogy, because the central theme of the paper is focused on the relationship between pansophism and his overall pedagogical work. The aim of this paper is to theoretically research the connection between these problems, as well as to understand their broader implications and current scientific achievements. The paper uses the method of theoretical and historical analysis with the technique of content analysis of available and relevant historical and pedagogical sources and documents. The concluding remarks point to the importance of Comenius as a reformer important for the overall development of pedagogy as a science. His pansophism is permanently imprinted as a seal with a reflexive echo and repercussions on all later occurrences in the field of teaching and pedagogical educational activities. The ideas of John Amos Comenius that are practically tested and attested, carry a special strength and vitality even after three centuries, which makes him one of the true pedagogical classics.

Keywords: John Amos Comenius, pansophism, didactics, principle of obviousness, pedagogy

Uvod

Jan Amos Komenski (1592-1670), češki pedagoški klasik, utemeljivač didaktike kao samostalne pedagoške discipline, tvorac razredno-predmetno-časovnog sistema, reformator i zagovornik pansofizma, kao idejnog koncepta sa nesagledivim i sveobuhvatnim doprinosom pedagoškoj naučnoj misli. Rođen je u seocetu Nivnica, nedaleko, tačnije na sat hoda od Ugarskog Broda u Moravskoj (Lindner, 1892: 9), u porodici mlinara koja je pripadala socijalno orijentisanoj verskoj sekti „češka braća“. U dvanaestoj godini ostaje bez roditelja, a pošto staraoci nisu pridavali značaj njegovom obrazovanju tek u šesnaestoj stupa u latinsku školu u Prerovu koju završava u roku od tri godine. Zahvaljujući tom uspehu, obrazovanje nastavlja na Univerzitetu u Herbormu i Hajdelburgu na izučavanju teologije. Nakon povratka u zemlju Komenski preuzima upravljanje latinskom školom u Prerovu i započinje intenzivno bavljenje reformatorsko-pedagoškim radom, u međuvremenu postajući sveštenik bratstva „češke braće“. Godine 1628. Komenski napušta Češku i seli se u poljski grad Lešno, izgubivši u domovini celokupnu materijalnu i nematerijalnu imovinu, a i deo porodice usled epidemije kuge. Kao stručnjak za školstvo boravio je i radio u Engleskoj, tačnije – Londonu, na poziv engleske Vlade, potom u Švedskoj 1642. i Elblingu (Pruska), a u

periodu od 1642. do 1648. godine, u Mađarskoj. Nakon povratka 1654. godine u Lešno i izbijanja rata između Poljske i Švedske, po drugi put ostaje bez celokupne imovine i vredne biblioteke. Poslednje dane utočišta i života do smrti proveo je u Amsterdamu gde su mu štampana sva celokupna kapitalna dela. Buran život praćen proputovanjima i progonima nije ga omeo da se u potpunosti humanistički orijentisan preda vaspitnom radu i nesebično posveti pedagoškoj misli.

U tom pogledu, ostaće zauvek upamćen kao tvorac pedagogije, zagovornik nastave na maternjem jeziku, najistaknutiji školski reformator, ideolog i rodonačelnik osnovne škole.

Njegov bogat stvaralački opus: *Najnovija jezička metoda* (1648), *Velika didaktika (Didactica magna, 1657)*, udžbenici *Čulni svet u slikama (Orbis pictus sensualis, 1658)*, i *Otvorena vrata jezicima* (1631), ali i *Informatorijum za materinsku školu* (1630), *Janua lingularum reserata* (1631), *Sholae pansophica* (1650), *Via Lucis* (1668), u kojima su izložene njegove fundamentalne pedagoške ideje, prevedene su na desetine jezika zemalja Evrope i Azije, čak i na arapski i mongolski (Lindner, 1892: 5). Takvim doprinosom Komenski pripada najznačajnijim ličnostima u evropskoj kulturi, filozofiji, teologiji i naročito u pedagogiji, koji je u svojim radovima postavio temelje i okosnicu daljeg razvoja nekoliko pedagoških disciplina, posebno didaktike, teorije vaspitanja, školske, predškolske, porodične pedagogije. Svedočenje o nemerljivom uticaju i značaju njegovog rada za pedagošku nauku je postojanje posebne discipline komeniologije koja po njemu nosi ime.

Reformatorska i prosvetiteljska misija Jana Amosa Komenskog

Celokupno stvaralaštvo ovog mislioca je bilo ispred svog vremena, jer je ogroman deo njegovih dostignuća aktuelan i u današnjici. Na pitanje da li jedan čovek može ostaviti neizbrisiv trag i vekovima kasnije i time ispisati zlatnim slovima čitavu epohu – u njegovom slučaju bi smo dobili apsolutno i nepobitno potvrđan odgovor.

„Istoriju stvaraju pojedinci: tako se mislilo u doba renesanse” (Konstantinović, 1980: 6), a Komenski je živeo i stvarao negde na prelazu iz renesanse u barok kao umetnički pravac i pokret koji je zahvatio XVII i prve decenije XVIII veka i geografski obuhvatao gotovo celu Evropu i Latinsku Ameriku.

Na odsjaj humanizma, renesanse i novih naučnih trendova epohe Jana Amosa Komenskog ukazivali su mnogi autori (Grontsova, 2015).

Krajnje humanistička orijentacija i celokupan obrazovni i prosvetiteljski rad ga čini pravim „učiteljem naroda“ (Hábl, 2017; Sitarska, 2015; Waterkamp, 2020). U tom pogledu, ime Jana Amosa Komenskog ima blešteći oreol (Spevak, 2020), jer je svojom pedagoškom strašću i zaostavštinom sebi trasirao put do slave čuvenog prosvetitelja.

Postanak buržoaske pedagogije se veže upravo za period humanizma i renesanse, a umnogome se razlikovala od feudalne jer je označavala svojevrsni kvalitativni napredak u pedagoškom razvoju (Žlebnik, 1983). Za razliku od stanja ljudskog duha i njegove naučne misli u epohi „*civitas dei*“, nova renesansna misao u centar svojih razmišljanja stavlja čoveka shvaćenog kao „*homo universale*“, suprotstavljajući ga dotadašnjem shvatanju čoveka u božijoj državi (Zaninović, 1988; Žlebnik, 1970). I Komenski posmatra čoveka kroz prizmu te nove renesansne misli: Čovek postaje čovekom zahvaljujući vaspitanju. Vaspitanje je proces očovečenja, pretpostavka i osnova čovečnosti. Njime se stiče obrazovanost, krepkost i pobožnost (Komenski, 1997).

Kao vizionar koji nikada nije gubio smisao za stvarnost, borio se protiv pokoravanja crkvenim kanonima, odstupajući od srednjovekovnog shvatanja po kome je dete odrasli čovek u malom - čovečuljak „*homunkulus*“ (Filipović, 1977: 24; Kamenov, 2002: 84). U skladu sa svojom humanističkom provenijencijom on je odbacivao dogmatično crkveno verovanje o čovekovoju grešnoj prirodi ističavši da se u svakom detetu nalaze „darovi Božji“ (Kamenov, 2002: 86). Šolastičkoj filozofiji Komenski odlučno suprotstavlja novu filozofiju o jedinstvu sveta i čoveka koju naziva pansofija (pan-sve, sofia-mudrost), a koja ima dvojaki karakter i svim snagama teži egalitarizaciji školstva. Dela su mu bila protkana vezom između filozofije, teologije i politike, a u njima je stalno isticao važnost moralnog vaspitanja i etike (Misseri, 2017). Komenski je bio svojevrsni revolucionarni vođa i u crkvi i u akademiji u Evropi 17. veka (Glenn, 2018). Može se slobodno reći da je on začetnik ideje otvaranja Instituta za istraživanje pedagoške problematike (Kačapor, 2003). Njegove ideje su odisale duhom novog vremena, otvorenosti i demokratičnošću u pogledu unapređivanja obrazovanja (Nenadić, 1997), zalažući se za omasovljenje osnovne škole, ukidanje staleških razlika i omogućavanje školovanja i nižim slojevima društva, tj. dostupnosti svima (Sohma, 2016). Dela od kapitalnog značaja i humanistički rad, ukazuju na to da se i nakon tri veka smatra najznačajnijim reformatorom u istoriji obrazovanja.

Doprinos Jana Amosa Komenskog utemeljenju i razvoju didaktike, školske pedagogije i metodologije pedagogije

Prirodne nauke kao i umetnost su doživele veliki procvat u epohi humanizma i renesanse koji obuhvata XV i XVI vek čime su umnogome potisnuta i prevaziđena dotadašnja mitološka tumačenja sveta za koja su zaslužni čuveni mislioci još iz antičkog perioda. Razvoju stvarnih – realnih nauka je pogodovalo razvijanje proizvodnje u kome je učestvovala mlada građanska klasa što kasnije vodi ka uvođenju realnih nastavnih predmeta u škole – prirode, zemljopisa i istorije. Upravo za to najveće zasluge ima Jan Amos Komenski, jedan od prvih pedagoških klasika, otac moderne didaktike, tvorac razredno-časovno-predmetnog sistema i frontalne nastave. Shodno tome i njegovom sveukupnom doprinosu didaktici kao nauci o nastavi i pedagoškoj disciplini, nije slučajno da se i pojava metodike nastave prirode i društva vezuje za njegovo ime (Lazarević, Banđur, 1997; Zan, 2001).

Pojam *didaktika* Komenski i Ratke uvode u pedagošku terminologiju u XVII veku. Reč didaktika je grčkog porekla i izvorno značenje joj je poučavanje (*didasko* - poučavam, *didaskain* - poučavati) (Bakovljević, 1992; Bogar, Matijević, 2002; Filipović, 1977; Jovanović, 2005; Kuka, 2004; Laketa, Vasilijević, 2006; Poljak, 1970; Prodanović, Ničković, 1974; Spevak, 2003; Vasilev, 2005; Vilotijević, 1999; Žlebnik, 1983).

Didaktiku je kao celovitu i smisaonu teoriju nastave utemeljio pod uticajem renesansnih humanista, a svoju teoriju učenja zasnivao je na senzualizmu engleskog filozofa - materijaliste, Frensis Bekona (Vilotijević, 1999). Shodno tome, isticao je da se u saznavanju moramo oslanjati na čulne modalitete, na posmatranje i čulno iskustvo, smatrajući da je u osnovi saznavanja upravo senzualizam (Laketa, Vasilijević, 2006). Komenski je još u XVII veku uočio trijadičnost procesa proučavanja i didaktičkog puta saznavanja, i isticao da je učenje između ostalog – saznajna, gnoseološka procesualnost (Šehović, 2006). U okviru tradicionalnih teorija i shvatanja o izboru nastavnih sadržaja, njegova promišljanja su išla u smeru da bi sticanje znanja trebalo da bude usko povezano sa razvojem perceptivnih sposobnosti. Komenski je u tom kontekstu, izložio dva principa na kojima je smatrao da se mora zasnivati opšte obrazovanje - „princip enciklopedijskog karaktera znanja i princip razvoja sposobnosti učenika, koji je smatrao ravnopravnim” (Đorđević, 1990: 29). Naglašavanje nužnosti bliske povezanosti sticanja znanja sa razvojem percepcije saznajnih sposobnosti predstavlja značajan doprinos i sa gnoseološkog i sa epistemološkog aspekta.

Do pojave *Velike didaktike*, pedagoška teorijska misao se javljala fragmentarno, bez pretendovanja na naučnu sistematičnost, najčešće kao pedagoško-literarna misao u delima Fransa Rablea i Wolfganga Ratkea. Suštinu *Velike didaktike* velikim delom određuje ideja o „Opštoj veštini poučavanja svakoga o svemu” (Cenić, Petrović, 2005: 111). U ovom kapitalnom delu, Komenski je utemeljio i naučno-teorijski obrazložio razredno-predmetno-časovni sistem (Filipović, 1977), čime je postavio jedan od najstabilnijih stubova i kamena temeljaca pedagogije (Trnavac, Đorđević, 2002). Međutim, zbog izvesnih slabosti ovog sistema, čitava njegova didaktička koncepcija je dugo bila na udaru oštrog kritika neistomišljenika i na početku XXI veka (Matijević, Topolovčan, 2017; Vilotijević, 1999). I pored toga, objavljivanje njegove *Velike didaktike*, napisane na češkom 1632. godine, ima najveći značaj za nastanak, pojavu i utemeljenje didaktike kao pedagoške naučne discipline (Šehović, 2006).

Njegovo epohalno otkriće je frontalni oblik nastave „savršenog metoda” (Filipović, 1977: 25), a kao i ostali istaknuti didaktičari i Komenski je polemisao o sistematizaciji u nastavi i smatrao je njenim čvornim problemom. Zapravo, celokupan rad ovog velikana se ogleda izuzetnom sveobuhvatnošću i sistematičnošću.

Komenski zagovara i princip postupnosti i sistematičnosti u nastavi, pridržavajući se sledećih pravila: „od lakšeg ka težem, od prostog ka složenom, od bliskog ka daljem, od poznatog ka nepoznatom” (Cenić, Petrović, 2005: 112; Laketa, Vasilijević, 2006: 13), što je u neposrednoj vezi sa razvojnim mogućnostima, potencijalima, kapacitetima i psihofizičkim sposobnostima učenika kojima je neophodno prilagoditi nastavu. Takođe, veliku pažnju poklanja trajnosti znanja koje vezuje za obnavljanje i vežbanje u cilju postizanja što veće njegove praktične upotrebljivosti. Učitelja je smatrao uzvišenom ličnošću i autoritetom zasnovanim na ljudskim i stručnim kvalitetima i osobinama.

U istoriji škole i školstva, posebno od pojave razredno-predmetno-časovnog sistema Jana Amosa Komenskog, uočavali su se konstantni pokušaji da se ponude didaktički modeli koji bi mogli udovoljiti trenutno prisutnim i postojećim tehnologijama proizvodnje i kulturi življenja, a svi ti pokušaji su verno pratili sve kasnije tehnološke revolucije - industrijsku, mehanizacijsku i informatičku. U *Velikoj didaktici* Komenski se zalagao da osnovna škola bude opšteobrazovna i obavezna za dečake i devojčice, da traje šest godina od šeste do dvanaeste godine života, i da se u njoj nastava održava na maternjem jeziku, pri čemu bi na taj način deca naučila sve ono

što će im biti potrebno za ceo život (čitanje i pisanje na maternjem jeziku, računanje, merenje, pevanje, recitovanje psalama i izreka iz Svetog pisma, segmente iz etike, ekonomije i svetske istorije). Zalagao se da deca nakon osnovne škole pohađaju latinsku školu a koja je takođe imala šest razreda, koji su bili imenovani po dominantnim predmetima. Vizija Jana Amosa Komenskog u skladu sa njegovim konceptom razredno-predmetno-časovnog sistema je bila da školska nastava ima precizno određeni početak, plan godišnjeg, mesečnog, nedeljnog i dnevnog rada, uzajamno smenjivanje rada i odmora, letnji raspust – „feriju” (Laketa, Vasilijević, 2006: 12). Zaslužan je za definisanje razreda kao kolektiva sa sopstvenom učionicom, unapred određene zadatke za svaki nastavni čas koji bi učenike doveli do cilja, kao i posebno priređenu knjigu za svaki razred, da bi se sve to planski moglo sprovesti u delo. Može se smatrati i rodonačelnikom formiranja kombinovanih odeljenja, koja imaju zavidnu i poštovanja dužnu prošlost (Špijunović, 2003), jer je i na tom polju dao svoj upečatljiv doprinos. Zalagao se da se ocenjivanje učenika sprovodi na kraju školske godine u prisustvu nadzornika i da se ustanovi školska disciplina za pravilnu nastavnu organizaciju (Cenić, Petrović, 2005). U pogledu izricanja disciplinskih mera, Komenski je bio vrlo oprezan, ali je bio i protiv permisivnog stava koji zanemaruje disciplinu (Spevak, 2020). U okviru zagovaranja frontalnog oblika nastave kao dominantnog, zalagao se za mogućnost da jedan učitelj uspešno poučava i više od stotinu dece, koji bi pri tome sve predmete predavao i tumačio jedinstvenom metodom. Uprkos tome što je u toku XVIII i prve polovine XIX veka njegovo učenje gotovo sasvim potisnuto i stavljeno u zapećak, nikako se ne može osporiti neprocenjiv doprinos Komenskog sistematizovanju svih dotadašnjih saznanja o školi i nastavi, konstituisanju razredno-predmetno-časovnog sistema, kao temelja na čije se učenje oslanja i nadograđuje sva kasnija didaktika, i to više od tri veka nakon pojave krucijalnog dela *Velike didaktike*.

Nastavni didaktizam se kao trend reflektovao i kasnije, a bio je izložen kritikama zbog dominacije didaktike u pedagogiji poučavanja, podređenosti deteta u školi nastavnom planu i programu, nastavniku i sistemu evaluacije kojim dete može biti odbačeno ili negativno ocenjeno ukoliko ne zadovolji kriterijume unapred ustanovljenog sistema (Suzić, 2005). Ipak, didaktizam se nikako ne sme shvatiti u tako ogoljenoj formi i pored sve njegove krutosti jer je njegov idejni koncept pružio mnogo šire implikacije, dalekosežni uticaj i krajnje pozitivne efekte na svu kasniju didaktičku i pedagošku misao. U tom smislu, on se može smatrati pionirskom

jer od XVII veka do danas niko nije na tako sistematičan način izvršio teorijsku eksplanaciju i obrazloženje, generalizovao nauku i praksu, asimilirao vaspitanje i obrazovanje jednim eklektičkim pristupom integrišući filozofiju senzualizma Frensis Bekona i dvestotine godina praktičnog iskustva protestanskih škola (Bognar, Matijević, 2002: 40-41; Suzić, 2005: 36). Sve navedeno još više veliča neizbrisiv trag i nemerljiv doprinos koji je iza sebe ostavio kao legat svim budućim naraštajima, doajen pedagoške misli, Jan Amos Komenski.

U kapitalnim delima, kroz idejni koncept *pansofije* – sveopšteg poznavanja, Komenski daje kompleksnu formu rešavanja problema svojim vaspitno-obrazovnim sistemom u kojem se učenje i nastava zasnivaju na rešavanju problema kroz realističke sadržaje pomenutih dela. Komenski čini preokret i svojevrni „kopernikanski” obrt ne samo konstituisanjem razredno-predmetno-časovnog sistema već i u pogledu opremljenosti školskih zgrada koje su namenske i služe svojoj svrsi, celokupne organizovanosti nastave, gde svi učenici rade na istom času na istoj materiji, apostrofiranjem oblika predavanja nastavnika, ispitivanja i ocenjivanja učenika, koja je bila fascinantna za to vreme. Njegov doprinos se u didaktičkom smislu ogleda i u uvođenju nastavnih predmeta i gradiva koji se prenose učenicima redosledno kako je udžbenički obrađeno, a da se pri tome ne vodi računa o kriterijumima vremenske podobnosti i usaglašenosti, ujedno i povezivanja bliskih sadržaja (Vasilev, 2005). Nastavni čas je istinsko otkriće *Kopernikove didaktike* Jana Amosa Komenskog, najviše zato što je njegov izum bio odgovor na zahtev vremena kada se od škole tražilo rešenje--kako za što kraće vreme, uštedom u trajanju obrazovanja pripremiti što više opismenjenih radnika, spremnih da zahuktalu manufakturnu proizvodnju podignu na nivo industrijske proizvodnje. Ograničivši tok nastavnog rada na 45 minuta, smatrajući tu vremensku sekvencu za „srednje nastavno vreme” – potrebno da „osrednji”, „prosečni” učenik shvati nastavne sadržaje, omogućio je i stvorio realno izvodljive uslove da se ti sadržaji kasnije u okviru iste jedinice u vremenu ponavljaju, uvežbavaju, pripremaju, ali i da se stiče uvid i ishod nastavnog rada (Bognar, Matijević, 2002; Poljak, 1970).

Veoma kompleksni i slojeviti misaoni elementi u njegovom poimanju pedagoških i didaktičkih procesa su na iznenađujući način obogatili savremene pedagoško-didaktičke rasprave (Spevak, 2020). Ideje Jana Amosa Komenskog, praktično proveravane i osvedočavane, nose posebnu snagu i životvornost i posle više od 300 godina, time ga svrstavajući u red istinskih pedagoških klasika.

Princip očiglednosti na kome je Komenski insistirao, protkan je kroz celokupno delo – *Čulni svet u slikama (Orbis pictus sensualium)*. Svoje ideje u didaktičkom pogledu, Komenski je bazirao na prirodi i filozofiji, ističući da nastava mora biti prilagođena dečijim razvojnim mogućnostima i kapacitetima, zasnovana na principu očiglednosti koji je on posebno primenjivao u radu. U ovom delu, ukazivao je da se mnoge pojave i predmeti iz stvarnog života mogu prikazati i objasniti učenicima pomoću ilustracija i slika (Stanković, Stanojević, 2019), ističući time važnost principa očiglednosti koji i danas ima veliki značaj. U osnovi ovog principa nalazi se jedinstvo konkretnog i apstraktnog. Komenski je postavio zlatno pravilo: „Što je vidljivo – čulu vida, što se čuje – čulu sluha, što je opipljivo – čulom pipanja. Ako više čula u isti mah mogu nešto da oseće treba to izneti pred više njih odjednom” (Komenski prema Kuka, 2004: 23).

U poimanju principa očiglednosti, Komenski ali i mnogi drugi predstavnici klasične građanske pedagogije, isticali su eksponiranje objekata, a ne i rad sa njima i na njima, tj. da učenici u nastavi pri sticanju znanja, objekte posmatraju a ne i da njima manipulišu (Bakovljević, 1992). U svoje vreme, Komenski je na raspolaganju od svih medija, osim učitelja, imao samo knjigu, odnosno udžbenik (Matijević, Topolovčan, 2017). Na neki način čak i nesvesno Komenski je anticipirao upotrebu inovativnih, modernih tehnologija, audio-vizuelnih sredstava i multimedija, koji angažuju više čula, time potvrđujući da je bio korak ispred svog vremena i da je imao neprocenjiv vizionarski doprinos pedagoškoj naučnoj misli (Jensen, 2003; Meyer, Adamček, 2003). Stavovi Komenskog u „Velikoj didaktici” u velikoj meri oslonjeni na senzualističku filozofiju Frensis Bekona su označili početak „ere očiglednosti” koja se nastavlja i do danas. Očiglednost se kao „zlatno didaktičko pravilo” (Bakovljević, 1992), dugo smatrala mogućim sredstvom u suzbijanju verbalizma u nastavi. U nastavi se posebno trudio da učenika usmeri i navede na razmišljanje i induktivno razmišljanje, na razgovor i delovanje kao segmente jedne šire aktivne metode koja bi omogućavala brzo, kvalitetno, studiozno i temeljno učenje.

U svakom pogledu, Komenski ima ogromnu zaslugu za uvođenje realnih nastavnih predmeta u škole (prirodopisa, zemljopisa, istorije), i detaljno razrađuje uputstva za rad sa decom na upoznavanju stvarnosti u svojoj *Materinskoj školi* (Bezić, 1975: 16). Kao osvedočeni otac moderne didaktike, insistirao je takođe na tome da se priroda izučava u prirodi, tj. naglašavao značaj principa prirodnosti u nastavi, jer je čovek neizostavno deo prirode (Jovanović, 2005; Lekić, 1978). Ideja prirodnosti ima svoje

korene u njegovom panharmonijskom shvatanju celokupne stvarnosti i ljudske prirode, popravljanju svakog pojedinca i celokupnog društva pomoću istinskog, pansofijskog obrazovanja (Čížek, 2014; Spevak, 2020).

Metodologija pedagogije pripada najmlađoj grupi pedagoških disciplina. Prve misli o bazičnim postulatima metodologije pedagogije prepoznate su davno, još u pedagoškoj paradigmi Jana Amosa Komenskog koji je stvorio potporu za njeno inkorporiranje u pedagoški naučni sistem, ukazujući na značaj univerzalnosti i sveobuhvatnosti za praktičnu primenu. Zaslužno se može smatrati osnivačem metodologije, jer je u svom vizionarskom radu detaljno razmatrao sva esencijalna pitanja metodologije, povezujući je sa razvojem zaključaka, generalizacijom, analogijom, poređenjima, evaluacijom i uključujući iskustvo kao način rešavanja problema (Maksimović, Osmanović i Milanović, 2018; Maksimović, Osmanović, 2017), čime joj daje nesagledivi doprinos u samom naučno-konstitutivnom povelju (Salimov, 2019; Savićević, 1996). Komenski otvara pitanje nastavnih principa i metoda, posebno indukcije, stvarajući time plodno tlo ne samo za utemeljenje pedagogije kao nauke već i za konstituisanje njenih srodnih disciplina, didaktike i metodologije (Knežević Florić, Ninković, 2012; Maksimović, Sretić, 2019; Šaban, 2010). U prilog njegovom doprinosu razvoju metodologije pedagoških istraživanja, svedoči uvođenje prethodno istaknutog induktivnog puta i na ovom polju, a ne samo u nastavi u kojoj je kao važne i izuzetno bitne izvore didaktičkih saznanja primenjivao sopstvena i iskustva drugih (Žlebnik, 1983). Progresivni razvoj i usavršavanje tehnika i instrumenata za empirijska istraživanja je u kauzalnoj vezi sa otkrivanjem i implementiranjem indukcije kao naučnog metoda, čime se prevazilaze slabosti takozvane deduktivne i normativne pedagogije (Maksimović, Petrović, 2012; Maksimović, Osmanović, 2017). Sitarska, pak, ističe (2015), da bi jedan od zadataka nove naučne discipline mogao zapravo biti i otkrivanje porekla drugih istraživačkih metoda i tehnika iz pedagoških postulata Komenskog što bi imalo dvostruki naučni značaj, kako za razvoj Komeniologije tako i za razvoj metodologije pedagogije.

Kao anticipator principa povezivanja teorije i prakse, kao neraskidive i nezaobilazne sponse (Maksimović, Osmanović, 2017), njegov celokupan rad na ovom polju potvrđuje da je očigledno bio odličan metodolog u vremenu u kojem je živeo i stvarao, jer metodologija koju je razradio saglasna je sa mnogobrojnim današnjim principima pedagoških istraživanja.

Doprinos Jana Amosa Komenskog razvoju predškolske i porodične pedagogije

U skladu humanističkih ideala renesanse koji u potpunosti dečjoj igri vraćaju značaj koji joj je do tada bio osporavan, Komenski zahteva da se deci omoguće igre kojima će vežbati zdravlje, okretnost i brzinu udova, svežinu i oštrinu duha, kao i učenje koje će im prirediti zadovoljstvo igre. Pronicljivim „pedagoškim okom” zapaža da „deca mnogo slobodnije komuniciraju među sobom nego sa odraslima, što im omogućava da jedna drugima, efikasnije od njih „izoštavaju razum” i međusobno se koriguju” (Kamenov, 1997: 190), čime je anticipiran fenomen, koji se po ugledu na individualnu autokorekciju Marije Montesori može nazvati grupnom autokorekcijom.

Može se sa sigurnošću reći da su mnoga njegova shvatanja i pogledi o moralnom, fizičkom i intelektualnom razvoju deteta u porodičnom okruženju tokom predškolskog perioda, i danas sasvim prihvatljivi i još uvek veoma aktuelni sa stanovišta savremene porodične pedagogije (Grandić, 2004). Na poseban značaj njegovog stava i pedagoških ideja, kao i pozitivan odnos prema učenju i razvoju u ranom detinjstvu kroz njihovo dovođenje u vezu sa modernim shvatanjima potencijala ranog i predškolskog uzrasta, ukazuju autori (Pavlović, Klemenović, 2020). U konstituisanju predškolske pedagogije kao naučne discipline, Komenski je učestvovao na izvestan i zapažen način, i dao svoj doprinos kroz značajne ideje o vaspitanju dece ranog uzrasta. Kao izrazito humanistički orijentisan mislilac, sastavio je prvu slikovnicu i napisao celovito delo posvećeno predškolskom vaspitanju (Kamenov, 2002). Na polju predškolske pedagogije njegova velika zasluga se ogleda u tome što je prvi ukazao na značaj sistematskog predškolskog vaspitanja i time mu namenio istaknuto mesto u svom vaspitno-obazovnom sistemu. Zagovarao je suštinski bitnu i odlučujuću ulogu pravilnog vaspitanja u ranom detinjstvu kao zaloga i fundamenta za dalji pravilan razvoj ličnosti čoveka. Ideje koje je izneo u *Materinskoj školi*, predstavljaju pionirski pokušaj stvaranja teorije i metodike predškolskog vaspitanja, u smislu razrađivanja sistema ciljeva, zadataka, sadržaja sredstava i metoda kojima će se deca odgajati i obrazovati do polaska u školu u šestoj godini. Komenski se zalagao za harmonično, sveukupno nasuprot parcijalnom vaspitanju, a akcenat je stavljao na poštovanje razvojne perspektive dece posmatrajući u njima šta ona potencijalno jesu u biti i u kom se smeru mogu razvijati. Posebno je preporučivao da se sa vaspitanjem i obrazovanjem započne pravovremeno, niti odlagati delovanje, a niti razvoj na silu

ubrzavati, čime je na izvestan način utemeljio fenomene akceleracije i amplifikacije razvoja oko kojih i danas postoje izvesne dileme i nesuglasice. U pogledu telesnog zdravlja koje povezuje i sa duševnim zdravljem posebno ističe značaj i bitnu ulogu svakodnevnog kretanja i vežbi za pravilan fizički i opšti razvoj deteta. U okviru moralnog vaspitanja od svih vrlina najviše ističe umerenost u svemu kao osnov zdravlja, ali u skladu sa vremenom u kome je živeo, moralno vaspitanje najviše bazira na pobožnosti. U domenu razvoja socijalnih odnosa i veština podvlači važnost druženja deteta sa vršnjacima za njegov pravilan sveopšti razvoj. Komenski se u okviru razvijanja intelekta i umnih sposobnosti zalaže i preporučuje već od najranijeg uzrasta za „vešto složene priče i basne kojima se *oštri* dečija dosetljivost i razum” (Kamenov, 2002: 89), u potpunosti shvatajući motivacionu vrednost koju one nose u sebi. U kontekstu posvećivanja pažnje intelektualnom vaspitanju, oštro se protivi preranom polasku dece u školu, vodeći računa o zrelosti deteta za školsko učenje i o njegovoj pripremi za školu kao i o individualnim razlikama svakog deteta. Pored svega navedenog, u *Materinskoj školi*, Komenski posvećuje čitavo zasebno poglavlje vežbanju dečijeg govora i za njegov razvoj posebno preporučuje i savetuje upotrebu gramatike, retorike i poetike. Ali, takođe, sa druge strane, ukazuje na povezanost igre i rada i navodi igračke, kao i niz drugih materijala koji mogu da se upotrebe u aktivnosti, upozoravajući da ograničenje treba uvesti samo kada su u pitanju opasni predmeti (Kamenov, 1997).

Krajnje originalne i inventivne za svoje vreme, ideje i preporuke Komenskog u pogledu vaspitanja i obrazovanja dece predškolskog uzrasta ga čine utemeljivačem savremene predškolske pedagogije i njenog najvažnijeg stava da je predškolski – prvi stepen, sastavni i ravnopravni deo sistema vaspitanja i obrazovanja koji ima fundamentalni značaj u formiranju ljudske ličnosti. Izveo je decu iz tame, stavivši ih u središte kulturne scene svoga vremena, pruživši im ljubav, poštovanje i mudrost, a istovremeno uvek ukazujući na opasnost neznanja i ističući vrhovnu vrednost i značaj mudrosti u svojoj neprestanoj borbi za širenje pansofijske ideje. „Život je ovaj put ili raskrsnica čija je leva putanja široka, desna uska; ona vodi poroku, ova vrlini. Pazi, momče, na Herkula se ugledaj” (Komenski, 1932: 293-294).

Naznake buduće institucionalizacije predškolskog vaspitanja u delima Komenskog imaju vizionarsku i futurološku konotaciju, i potvrđuju izraziti pedagoški optimizam i njegovo bezgranično poverenje u neiscrpne vaspitno-obrazovne mogućnosti predškolskog detinjstva.

U svojim pedagoškim kontemplacijama i praktičnim zahtevima, Komenski je išao tako daleko da je insistirao da deca još pre nego da pođu u školu upoznaju stvari oko sebe u roditeljskom okruženju, a posebne instrukcije o tome kako bi trebalo raditi sa decom na upoznavanju objektivne stvarnosti, detaljno je obrazložio u svojim epohalnim delima *Materinska škola* i *Svet u slikama* (Lazarević, Bandur, 1997: 27). Njegova pedagoška shvatanja su izvršila uticaj kroz promišljanja o porodičnom vaspitanju, kasnijem razvoju porodične pedagogije kao dela korpusa pedagoških naučnih disciplina. Komenski kao pedagoški klasik izrazito humanističke orijentacije u svojim krucijalnim delima, ukazujući na izuzetno značajnu ulogu roditelja, raspravlja i naglašava posebno mesto vaspitanja pogotovo u porodici kao faktora razvoja ličnosti. Na izuzetan značaj i ulogu u porodičnom vaspitanju majke mnogo produbljenije razmatra i iznosi svoje ideje u pomenutoj *Materinskoj školi*, gde detaljno opisuje i daje uputstva u pogledu nege deteta posle rođenja, ishrane, emocionalnog života za vreme trudnoće, ali i savete koji se odnose na razvijanje određenih navika i pozitivnih osobina ličnosti poput „umerenosti, čistoće, pažljivosti, pravednosti, poslušnosti prema starijima, navikavanja na rad, strpljivosti, vladanju sobom, istinoljubivosti, pristojnosti u ponašanju itd.” (Grandić, 2004: 35).

Posebno je ukazivao na izbegavanje preterane upotrebe kažnjavanja kao i prisile u vaspitanju, odnosno zalagao se za umereno disciplinovanje kao sredstvo vaspitanja. Čuvene sentence koje ističu ulogu majke u vaspitanju dece „dajte nama valjane majke, pa ćemo dati valjane građane”, kao i u vezi sa značajem uloge roditelja u pripremi dece za polazak u školu – „nerazumno dakle, postupaju roditelji koji vode dete posve nepripremljene učitelju, kao što se tele vodi kasapinu” (Komenski prema Grandić, 2005: 35), portretišu njegov izuzetan i nemerljiv doprinos razradi ideje porodičnog vaspitanja a ujedno i porodične pedagogije kao zasebne pedagoške discipline.

Pansofija Jana Amosa Komenskog kao idejni koncept sveopšte mudrosti i povezanost sa pedagogijom

Objavljivanjem svog najbitnijeg i kapitalnog dela *Velika didaktika* – *Didactica magna* 1632. godine, Komenski čini poduhvat svetskog značaja, čije delo osvetljava vekove, tako da ga i današnje vreme potvrđuje kao vanvremenskog pedagoškog mislioca i genija. Zahvaljujući tome, ali i celokupnom svom radu, ostaće upamćen kao rodonačelnik, utemeljivač

i arhitekta naučne samostalnosti didaktike, po kome je ona „*ars universa omnes docere omnia*” – „sveopšta umetnost učiti svemu” (Vasilev, 2005). Upravo ta konstrukcija misli formulisana u čuvenoj sentenci oslikava i osvedočava idejni koncept i viziju pansofije kao obrazovnog pokreta za budućnost.

Prve naznake o ideji pansofije pruža još u *Materinskoj školi* – „Dođi, dečake, uči se mudrosti (...) Povešću te svuda, pokazaću ti sve, imenovaću ti sve” (Komenski, 2000: 20), ali i u *Velikoj Didaktici*: „Učitelj: Hodi ovamo, dete, da se naučiš da budeš mudar. Dete: Šta je to mudar biti? Učitelj: Sve što je potrebno, dobro znati, dobro raditi, dobro govoriti. Dete: Ko će tome da me nauči? Učitelj: Ja, u ime Boga” (Komenski, 1932: 11-12).

Komenski o pansofiji promišlja i shvata je kao harmoniju koja vlada čitavim kosmosom, sveopštu mudrost, sveznanje, enciklopediju znanja, mogućnost saznavanja svega što je oko nas i u nama, pogled na čoveka, svet i život, gde je strukturiranje sveta preduslov za struktuiranje znanja, holistički pristup nauci kao i jedinstveni metodološki pristup (Maksimović, Osmanović i Milanović, 2018; Maksimović, Osmanović, 2017; Novosad, 2017; Spevak, 1997). „Čovek je najviši, najbezuslovniji i najizvrsniji stvor, savršeno biće, harmonija tela i duha, a vaspitanje ga izgrađuje i oblikuje u celini njegovog bića” (Komenski, 1997: 49-50).

Njegova idejna tvorevina se sastoji od jedinstva prirodnog razvoja i sadržaja, ali i metode temeljnog učenja i vaspitanja svih svemu (Vukasović, 2003). Kao takvu ugradio je u svoje pedagoško stvaralaštvo, vezano za univerzalnu mudrost kojoj je težio. Zapravo Komenski ukazuje na četiri bitna elementa na kojima se temelji pansofija, a to su: univerzalna knjiga, univerzalna škola, univerzalni koledž i univerzalni jezik (Maksimović, Osmanović i Milanović, 2018). Zato je sveobuhvatna pansofijska koncepcija vaspitanja bila aktuelna u doba Komenskog s obzirom na vaspitni proces koji se svodio na sticanje znanja koje nije moglo osigurati negovanje i razvijanje svih pozitivnih ljudskih osobina i sposobnosti. Možemo reći da refleksije njegovog tadašnjeg idejnog koncepta, i danas omogućavaju čoveku da funkcioniše u kompleksnom društvenom, proizvodnom i kulturnom životu, da svoje obrazovanje svestranije koristi u funkciji razvoja sopstvene ličnosti (Krnet, 1970). Komenski je utopistički verovao u ideju o jednakosti ljudi i demokratski jednako pravo na obrazovanje svih. Smatrao je da školu treba urediti da se u njoj omladina poučava u svemu što čoveka može učiniti „pametnim, dobrim i svetim” (Jovanović, 2005: 11), pa tako sa pedagoškog aspekta pansofizam predstavlja teoriju zajedničkog obrazovanja svih ljudi

pa i jedinstveni metodološki pristup (Sitarska, 2015). „Škole treba da obrazuju i ljudski oblikuju čoveka” (Komenski, 1997: 79-80).

Kao autentična pedagoška filozofija Komenskog, pansofija nije imala za cilj isključivo obrazovanje ljudi na enciklopedijski način već je svoju neposrednu primenu pronašla upravo u školama (Maksimović, Sretić, 2019). Sve vreme Komenski veruje u regenerišuću moć obrazovanja, propoveda da obrazovanje može spasiti čoveka ali i čitav svet, preoblikovati, da se samo obrazovanjem mogu poboljšati uslovi čovečanstva (Maviglia, 2016; Novosad, 2017). Sveopšta mudrost koju bi tako stekli prožela bi ljudsku svest, jezik, srca i ruke i dovela do ujedinjenja u pansofijsku zajednicu, kreiravši tako jedno svojevrsno intelektualno jedinstvo sveta. Zato Komenski insistira na savršenoj školi koja će biti prava radionica čovečnosti, „zborište omladine” – „*vera hominum officina*” (Jovanović, 2005; Kamenov, 2002).

Celokupan njegov humanistički i prosvetiteljski rad je satkan od pedagoške misli zasnovane na bezgraničnoj ljubavi prema čoveku jer „čovek je najviši stvor, koji bez vaspitanja postaje najdivljija zver (...) i ono nije potrebno samo bogatima, darovitima i lepima, već i siromašnima, glupima i ružnima” (Cenić, Petrović, 2005: 108). U pogledu principa prirodnosti, Komenski često vrši analogiju sa zanatskim radom i funkcionisanjem mehaničkih uređaja koji mu služe kao egzemplar za nastavnu organizaciju. Takođe, pravi paralelu između četiri godišnja doba i dečijeg, dečačkog, mladičkog i muževnog doba u životu čoveka. Svakom periodu života pridružuje šestogodišnje školovanje. Ovakvom periodizacijom i vizijom institucionalizacije, Komenski je pokušao da ostvari idejni koncept pansofije „učenje svih u svemu”, zasnovan na fundamentalnoj težnji da spasi svet i približi ga Bogu kao izvoru sveukupne mudrosti. U kontekstu ideje pansofizma, izlaže svoje napredne misli o obrazovanju „svih za sve” u svojim radovima *Put svetlosti* i *Opšte konsultacije o poboljšanju ljudskih stvari* (Lukáč, 2014; Waterkamp, 2020). „Staza svetlosti, to jest, razumno istraživanje kako se duhovna svetlost razuma i mudrosti može na posletku sretno rasprostrti nad svim dušama i narodima” (Lindner, 1892: 40).

Komenski je izvršio veliki uticaj na kasnije pedagoške klasike Žan Žak Rusoa, Johana Hajnriha Pestalocija i Adolfa Distervega (Cenić, Petrović, 2005). U nastavnim sadržajima nazire se i naslućuje njegov realistički duh koji se suprotstavljao sholastičkoj misli utemeljenoj na neoborivim ortodoksnim apodiktičkim tvrdnjama. Ideja „vaspitanja svih u svemu” – (omnes omnia), posebno izložena u njegovom traktatu „Pampedia” je bila

u neposrednoj i neraskidivoj vezi sa idejama „pansofije” i „panskolije”. U ovom traktatu, sa izuzetnim značajem za teoriju pedagoške naučne misli, Komenski se zalaže da svi ljudi postanu pansofi i time se domognu visina istinskih znanja o sveukupnosti sveta prirode i čoveka kao izgrađivanja naučnog pogleda na svet. U njegovoj idejnoj koncepciji, kao da se nazire pokušaj otelotvorenja i oživljavanja antičkog ideala *Paideie* kao vaspitanja i obrazovanja idealnog člana polisa (Werner, 2007; Werner, 2002). Ideja sveznalaštva se prepliće sa idejom o školi koja nije uzrasno i institucionalno ograničena već životno shvaćena, tj. ideji „panskolije”. U potpunom negiranju i odbacivanju sholastičke škole kao suštinskih odlika i „pansofija” i „panskolija” kao vizionarske ideje Komenskog imale su ogroman značaj za celokupnu epohu renesanse. Iz predočenih misli isijava njegova ideja o pansofiji kao vizionarskom poduhvatu o učenju „svih za sve” i prerastanju te vizije u jedan univerzalni koncept prepoznatljiv za njegov lik i delo u vremenu procvata kompletne nauke i umetnosti kao i uzdizanja ljudske misli i duha na viši nivo. Njegov pansofizam je trajno utisnut kao pečat sa refleksivnim odjekom i reperkusijama na sva kasnija dešavanja u oblasti nastave i pedagoškoj vaspitno-obrazovnoj delatnosti, i može se smatrati upečatljivim svojstvom i suštinskom odlikom tradicionalne škole.

Zaključna razmatranja

Pojava Jana Amosa Komenskog na pedagoškoj sceni i njegova oštra kritika feudalnog načina vaspitanja u kojoj je otvoreno iznosio na videlo sav nesklad i neusaglašenost novih društvenih ciljeva i stremljenja i postojeće strukture školskog sistema vodila je ka daljoj izuzetno značajnoj reformi škole i školskog načina vaspitanja i obrazovanja. Živeo je i stvarao u revolucionarno doba u vreme reformatorskog verskog pokreta protiv katoličke crkve, u vreme suočeno sa izazovima i zahtevima velikih društvenih promena. Univerzalni čovek (*homo universale*), kao ideal renesansne epohe prožima celokupnu njegovu pedagošku delatnost. U svom pogledu na vaspitanje i prirodu deteta Komenski stremi svođenju na pripremu čoveka za večni život i njegovo blaženstvo na drugom svetu van ovozemaljskog kao najvišem vaspitnom cilju. U svemu tome se nedvosmisleno ogleda pansofijska vizija i stremljenje ka univerzalnom učenju koja je kasnije glasno odjeknula i prepoznata je kao ideja i koncept koji je bio ispred svog vremena. Kroz njegovu pedagošku misao, krajnje originalnu i inventivnu, sve vreme provejava ideja o pansofiji. Svojim delima je napravio korak dalje i omogućio razvoj i napredak ne samo na polju nastave već i celokupne pedagoške

nauke i postao neka vrsta kompasa za kasnije istorijske epohe i buduće naraštaje pedagoških mislilaca. Zahvaljujući njemu, čitav vek u kome je živio i radio je nazvan vekom didaktike, procvata didaktizacije i poškolovljavanja društva.

Posmatrajući iz današnje perspektive, ideja pansofije ima svoje opravdanje jer bi svaki pojedinac trebalo da dobije široko i solidno opšte obrazovanje koje u međusobnom odnosu sa specijalnim obrazovanjem ne bi smelo da bude oprečno niti isključivo. Pomeranje ka intelektualizaciji aktivnosti na svim nivoima i u svim domenima se sve više nameće kao imperativ jer modernizacija nameće pojedincu izgrađivanje sposobnosti prilagođavanja novim okolnostima i stvarnosti koja se stalno menja i transformiše. Tako učenje i pripremanje za određenu profesiju izlazi iz okvira jednosmernog pripremanja za određeni poziv jer gubi svoju funkciju zadovoljavanja složenih potreba ubrzanog načina života današnjice i najsavremenijih tokova. Danas je već napuštena praksa da se svestranost tumači kao univerzalnost. Svestranost ne podrazumeva poznavanje svega, enciklopedizam, jer to znači zanemarivanje individualnosti. Danas je tako mnogo novih otkrića, ona se tako brzo gomilaju, da je čoveku nemoguće da ima makar i najpovršniji uvid u sve. Ono što ličnosti daje njen poseban pečat, što ističe njegovu individualnost i njegovu raznovrsnost, to je upravo specijalni pravac razvitka te ličnosti. Svestranost, individualnost i specijalnost se prožimaju, dopunjuju i međusobno uslovljavaju. Svestranost je plodno tlo za razvoj obdarenosti ili specifične sposobnosti.

U svetlu idejnog koncepta „pansofizma” Komenskog, nameće se najspontanije pitanje, da li je svestranost moguća u današnje savremeno, ubrzano i turbulentno vreme, sa naglaskom uskih specijalizacija pojedinih veština do krajnjih granica savršenstva, u eri „sručnjaka” i „eksperata”? Da li je svestranost bila moguća u vreme vrtoglavog i nezaustavljivog procvata nauke i tehnike i slavljenja „idealnog” čoveka – univerzalnog svemudraca po zamislima pedagoškog večitog optimiste krajnje humanističke orijentacije. Da li je njegov hipotetički konstrukt bio samo utopija ili vanvremenska anticipacija vekovima unapred? Da li nam bogato pedagoško nasleđe koje je za sobom ostavio Komenski zajedno sa svojim sledbenicima može biti od značaja na putu formiranja svestrane ličnosti?

Iscrpnom, sveobuhvatnom i temeljnom analizom korišćene relevantne literature domaćih, ali i stranih autora, istorijskih i metodoloških dela, arhaičnih ali i najnovijih izvora, trudili smo se ostvariti željeni cilj i dati odgovor na postavljenu temu. Pronašli smo i rasvetlili misli i ideje Jana

Amosa Komenskog o vezi njegovog idejnog koncepta pansofije i sveukupnog doprinosa pedagoškoj nauci ali i konstituisanja njenih posebnih naučnih disciplina. U kontekstu pomenute arhaične i raritne korišćene literature, svakako pored originalnih dela – *Materinska škole, Velike didaktike i Sveta u slikama*, prevedenih na srpski jezik, svakako se izdvaja izvor (Lindner, 1892), jer je pružio podatke koji se nisu ni u jednom drugom izvoru mogli pronaći. Sa druge strane, sudeći po godini izdavanja izvora, možemo zaključiti da je autor bio po vremenu u kome je živio i stvarao znatno bliži nego savremeni relevantni autori, čija su dela i publikacije korišćene u cilju analize teorijskog sadržaja o Janu Amosu Komenskom.

Osvrtom na njegov život, rad i stvaralaštvo dolazimo do zaključka da je najpre veličanstvena figura na individualnom, naučnom i društvenom nivou, a da su mnoge njegove ideje za ono vreme bile izuzetno napredne, i još dugo biti aktuelne za istraživački rad u svim oblastima vaspitanja i obrazovanja. Možda se naučni doprinos Jana Amosa Komenskog ne može uporediti sa značajem otkrivanja vakcine, parne lokomotive, električne struje, telefona, ali svakako ga stavlja na pijedestal u pogledu svega što je dao i ostavio iza sebe pedagoškoj nauci. Naposljetku, možemo konstatovati da su pedagoški dometi Jana Amosa Komenskog dalekosežni, a doprinosi nemerljivi, što ga svrstava u red neponovljivih pedagoških i ingenioznih mislilaca.

Bibliografija

- Bakovljević Milan, *Didaktika*, Beograd 1992.
- Bezić Krešimir, *Metodika nastave prirode i društva*, Zagreb 1975.
- Bognar Ladislav, Matijević Milan, *Didaktika*, Zagreb 2002.
- Čenić Stojan, Petrović Jelena, *Vaspitanje kroz istorijske epohe*, Vranje 2005.
- Čížek Jan, *Comenius' Pansophia in the Context of Renaissance Neo-Platonism*, In: J. F. Finamore & T. Nejeschleba (ed.), „Platonism and its Legacy: Selected Papers from the Fifteenth Annual Conference of the International Society for Neoplatonic Studies”, 2019: 356-368.
- Dorđević Jovan, *Intelektualno vaspitanje i savremena škola*, Beograd 1990.
- Filipović Nikola, *Didaktika 1.*, Sarajevo 1977.
- Glenn Justin, *The intellectual-theological leadership of John Amos Comenius*, „Perichoresis”, 2018, no 16 (3), 45-61. DOI: 10.2478/perc-2018-0016.
- Grandić Radovan, *Prilozi porodičnoj pedagogiji*, Novi Sad 2004.
- Grontsova Iolana, *The Socio-Pedagogical Thinking of J. A. Comenius*, „Bulletin of the South Ural State University. Ser. Education. Educational Sciences”, 2015, no 7 (3):16-21. Preuzeto 10.07.2020 god. sa sajta: <https://www.semanticscholar.org/paper/The-socio-pedagogical-thinking->

of-J.-A.-Comenius-Grontsova/983af491397334cc1c90ef2b949d5b89f2b7b883.

- Hábl Jan, *Development of anthropological accents in Comenius' early work and its implications for his philosophy of education*, „Siedlce Comeniological Research Bulletin”, 2017, no 4: 199-206. Preuzeto 22.07.2020 god. sa sajta: https://comenius.uph.edu.pl/images/pliki/seria_pedagogika_4/artykuly/tom_iv_artykul_13.pdf.
- Jensen Eric, *Super-nastava: nastavne strategije za kvalitetnu školu i uspješno učenje*, Zagreb 2003.
- Jovanović Branko, *Škola i vaspitanje*, Beograd 2005.
- Kačapor Sait, *Sadržaji iz opšte istorije pedagogije*, Pančevo 2003.
- Kamenov Emil, *Predškolska pedagogija*, Beograd 2002.
- Kamenov Emil, *Intelektualno vaspitanje kroz igru*, Beograd 1997.
- Knežević Florić Olivera, Ninković Stefan, *Horizonti istraživanja u obrazovanju*, Novi Sad 2012.
- Komenski Jan Amos, *Materinska škola*, Beograd 2000.
- Komenski Jan Amos, *Velika didaktika*, Beograd 1997.
- Komenski Jan Amos, *Svet u slikama*, Beograd 1932.
- Konstantinović Zorica, *Kako prepoznati umetnost - Renesansa*, Beograd 1980.
- Krneta Ljubomir, *Optimizam Jana Amosa Komenskog*, „Pedagogija”, 1970, no 8 (1): 63-67.
- Kuka Miroslav, *Opšta pedagogija i pedagoška psihologija*, Beograd 2004.
- Laketa Novak, Vasilijević Danijela, *Osnove Didaktike*, Užice 2006.
- Lazarević Živoljub, Bandur Veljko, *Metodika nastave prirode i društva*, Jagodina 1997.
- Lekić Đorđe, *Metodika nastave poznavanja prirode i društva - Udžbenik za VI razred Pedagoške akademije*, Beograd 1978.
- Lindner Gustav Adolf, *Jovan Amos Komenski*, Beograd 1892.
- Lukáč Eduard, *Universal-corrective effort of J. A. Comenius represented by the idea of Light corps*, „International journal of Science Commerce and Humanities”, 2014, no 2 (4): 155-161. Preuzeto 22.07.2020 god. sa sajta: https://www.researchgate.net/publication/317579514_Universalcorrective_effort_of_J_A_Comenius_represented_by_the_idea_of_Light_corps.
- Maksimović Jelena, Sretić Sanja, *Principle of evidence of John Amos Comenius as a basis for the development of pedagogical research techniques and instruments*, „Siedlce Comeniological Research Bulletin”, 2019, no 6: 243-256. DOI: 10.5604/01.3001.0013.6255.
- Maksimović Jelena, Osmanović Jelena, Milanović Aleksandra, *John Amos Comenius's Contribution to the Development of the Didactic Methodology*, „Siedlce Comeniological Research Bulletin”, 2018, no 5: 89-119. Preuzeto 10.07.2020 god. sa sajta: https://comenius.uph.edu.pl/images/pliki/seria_pedagogika_5/artykuly/tom_v_artykul_6.pdf.
- Maksimović Jelena, Osmanović Jelena, *The pedagogical work of John Amos Comenius with the approach to the principle of the connection of theory*

- and practice in the methodology of pedagogy*, „Siedlce Comeniological Research Bulletin”, 2017, no 4: 327-336.
- Maksimović Jelena, Petrović Jelena, *Razvoj metodologije pedagogije u Srba*, „Istraživanja u pedagogiji”, 2012, no 56 (34): 151-161.
- Matijević Milan, Topolovčan Tomislav, *Multimedijaska Didaktika*, Zagreb 2017.
- Maviglia Domenica, *The Main Principles of Modern Pedagogy in „Didactica Magna” of John Amos Comenius*, „Creative Approaches to Research”, 2016, no 9 (1): 57-67.
- Meyer Hilbert, Adamček Vladimir, *Didaktika razredne kvake: rasprave o didaktici, metodici i razvoju škole*, Zagreb 2003.
- Misseri Lucas, *Comenius' ethics: from the heart to the world*, „Ethics & Bioethics”, 2017, no 7 (1-2), 13-23. DOI:10.1515/ebce-2017-0004.
- Nenadić Mile, *Novi duh obrazovanja*, Beograd 1997.
- Novosad Vira, *The Pansophy ideas in the interpretation of John Amos Comenius*, „Knowledge, Education, Law, Management”, 2017, no 2 (18): 126-133.
- Pavlović Aleksandra, Klemenović Jasmina, *Pedagoške ideje Komenskog u svetlu savremenih koncepcija predškolskog vaspitanja*, „Pedagoška stvarnost”, 2020, no 66, 34-43. DOI: 10.19090/ps.2019.0.34-43.
- Poljak Vladimir, *Didaktika*, Zagreb 1970.
- Prodanović Tihomir, Ničković Radislav, *Didaktika: za studente V i VI godine Pedagoške akademije za razrednu nastavu*, Beograd 1974.
- Salimov Utkir, *Pedagogical ideas of the founder of scientific pedagogy Jan Amos Komensky* „Scientific Bulletin of Namangan State University”, 2019, no 1 (2): 368-372.
- Savićević Dušan, *Metodologija istraživanja u vaspitanju i obrazovanju*, Vranje 1996.
- Sitarska Barbara, *John Amos Comenius and the beginnings of comeniology*, „Siedlce Comeniological Research Bulletins”, 2015, no 2: 45-66. Preuzeto 18.07.2020 god. sa sajta: https://comenius.uph.edu.pl/images/pliki/o_poczatkach/o_poczatkach_komeniologii_en.pdf.
- Sohma Shinichi, *Education, Philosophy and University – A consideration through Jan Amos Comenius and Jan Patočka*, „English E-Journal of the Philosophy of Education”, 2016, no 1: 25-32.
- Spevak Zoroslav, *Ideja prirodnosti - temeljni princip didaktičkog sistema J.A. Komenskog (povodom 350 godina od smrti velikana pedagoške misli)*, „Pedagoška stvarnost”, 2010, no 66: 9-18. DOI: 10.19090/ps.2019.0.9-18.
- Spevak Zoroslav, *Jan Amos Komenski: pedagog i utopista*, Novi Sad 2003.
- Spevak Zoroslav, *Pansofija Jana Amosa Komenskog – teorijski izvori i filozofski oslonci*, „Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu”, 1997, no 25: 273-278.
- Stanković Zoran, Stanojević Dragana, *Didaktičke inovacije u teoriji i nastavnoj praksi*, Niš 2019.
- Suzić Nenad, *Pedagogija za XXI vijek*, Banjaluka 2005.

- Šaban Mirna, *Epistemologija u pedagogiji*, „Pedagogijska istraživanja”, 2010, no 7 (2): 341-353.
- Šehović Sefedin, *Didaktika*, Beograd 2006.
- Špijunović Krstivoje, *Racionalizacija rada u kombinovanom odeljenju*, Užice 2003.
- Trnavac Nedeljko, Đorđević Jovan, *Pedagogija*, Beograd 2002.
- Vasilev Slobodan, *Didaktika*, Beograd 2005.
- Vilotijević Mladen, *Didaktika 1. – Predmet didaktike*, Beograd 1999.
- Vukasović Ante, *Odgojne vrijednosti i putokazi J. A. Komenskog za trećetisućljeće*, „Obnovljeni život”, 2003, no 58 (1): 87-98.
- Waterkamp Dietmar, *Realism, Pansophy and Mentality in the Work of the Czech and World Pedagogue J.A. Comenius: An Analysis of Three Fundamental German Works and Their Significance for International Comeniology*, „International Dialogues on Education”, 2020, no 7 (1): 31-53. Preuzeto 18.07.2020 god. sa sajta: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1254994.pdf>
- Werner Jaeger, *Rano hrišćanstvo i grčka paideja*, Beograd 2007.
- Werner Jaeger, *Humanizam i teologija*, Beograd 2002.
- Zaninović Mate, *Opća povijest pedagogije*, Zagreb 1988.